ROZALIA GROZA-COLCIAR

PREZENTUL ÎN DISCURSUL NARATIV AL LUI MAX BLECHER[*]

1. Discurs/Text. Discurs literar. „Lume comentată” şi „lume povestită” în discursul literar

1.1. În încercarea de a delimita spaţiul investigaţiei noastre, vom avea în vedere opoziţia, devenită clasică, *discurs* vs *text,* respectiv *producere* vs *produs.* Văzut ca un proces semiotic situat pe axa sintagmatică a limbajului, *discursul* nu poate fi echivalat doar cu *vorbirea* (accepţie utilizată de direcţia lingvistică structuralistă de esenţă saussuriană)[1], cu o formă a expresiei (din perspectiva semnului lingvistic al lui Louis Hjelmslev) sau cu un mod al narării[2]. Discursul este mai mult, el este *parole* plus anumite condiţii de producere, reflectând caracterul pragmatic al comunicării în dimensiunea sa acţională. Măgureanu (1986, p. 370) defineşte discursul ca „sistem dinamic de acte efectuate de unul sau mai mulţi locutori cu anumite intenţii” de comunicare, care „stabileşte o relaţie între două sau mai multe universuri de discurs ce caracterizează participanţii la schimbul lingvistic”, „universul de discurs” fiind reprezentat printr-un „set de propoziţii pe care locutorii le cunosc, le cred, le doresc, le speră adevărate” (*ibidem,* p. 364)[3].

1.2. Prin „punerea în discurs” se naşte *textul,* văzut ca „un obiect lingvistic în structura sa logico-semantică” (*ibidem,* p. 370). Discursul (un text realizat în anumite condiţii de producere) este analizat pe baza *urmelor* decelabile în obiectul text, conceput ca structură formală a discursului. Deşi, în realitate, analiza este

[*] Prezentul articol face parte dintr-un studiu mai amplu asupra operei lui Max Blecher.

[1] Pentru o analiză pertinentă a accepţiilor date termenului *discurs,* vezi Elena Dragoş, *Discursul, discursul literar şi problematica analizei lor,* în eadem, *Pragmatica şi literatura* (1994).

[2] Pe linia teoriei structurilor narative, Todorov 1966 acordă termenului *discurs,* în opoziţie cu *istorie,* sensul de mod de a face cunoscute evenimentele de către narator. Din punctul de vedere al teoriei enunţării, É. Benveniste (1966, p. 242) defineşte *discursul* ca eveniment verbal, „toute énonciation supposant un locuteur et un auditeur, et chez le premier, l’intention d’influencer l’autre en quelque manière”, în opoziţie cu *povestirea* („récit”), „la présentation des faits survenus à un certain moment du temps, sans aucune intervention du locuteur” (p. 239).

[3] Tot din perspectiva unei lingvistici a vorbirii, E. Coşeriu defineşte „universul de discurs” ca reprezentând „sistemul universal de semnificaţii căruia îi aparţine un discurs (sau un enunţ) şi care îi determină validitatea şi sensul. Literatura, mitologia, ştiinţele, matematica, universul empiric, ca tot atâtea «teme» sau lumi de referinţă ale vorbirii constituie «universuri de discurs»” (apud Vlad 1994, p. 92).

DACOROMANIA, serie nouă, V–VI, 2000–2001, Cluj-Napoca, p. 165–179

aplicată textului, raporturile descoperite în text definesc structura şi funcţionarea discursului, marcând latura creatoare, subiectivă a activităţii de producere – receptare.

1.3. *Discursul literar,* ca tip particular de discurs, surprins prin textul literar, se caracterizează prin *convenţii* suplimentare ale actului comunicativ, convenţii care formează instituţia *literarităţii,* ai cărei participanţi sunt *instanţe discursive abstracte* (emiţătorul şi receptorul nu sunt fizic şi psihic prezenţi, ci sunt construiţi în şi prin discurs). În relaţia semn – referent, textul literar dispune de o autonomie relativă dată de calitatea sa de text de grad secund, ce îşi construieşte propriul *referent.* Specificul discursului literar constă deci în caracterul său de practică semiotică conotativă, practică de grad secund, care implică exercitarea funcţiei simbolice a limbajului. De aici rezultă şi caracterul de sistem modelizant secundar al artei, în general, şi al literaturii, în special (Lotman 1973). Este deci mai potrivit să se opereze cu noţiunea de *discursuri literare* decât cu aceea generică de *discurs literar,* deoarece, în cadrul instituţiei literarităţii, există atâtea discursuri literare câte opere individuale există.

Recunoscându-i-se discursului caracterul procesual, el existând numai în situaţia de comunicare între un emiţător şi un receptor, implicit i se recunoaşte caracterul semiotic, cu accent pe componenta pragmatică. În cazul discursului literar, statutul său pragmatic e specific: referentul textului literar e *ficţional,* ficţionalitatea devenind, după H. Plett (1983), forma specific literară a referinţei[4]. Producerea de sens se realizează doar prin *actualizare* comunicativă, atât la nivelul enunţării (producerii de text), cât şi la cel al receptării (al lecturii). Sensul este definit de E. Coşeriu, din perspectivă semantică, drept „un conţinut verbal *particular*, care se exprimă într-un *anumit* context prin mijlocirea desemnării şi semnificării, dar şi fără ele" (subl. n. – R.G.)[5], lingvistica textului constituindu-se ca „o lingvistică a sensului"[6].

1.4. „Lumea" textuală[7] a operei literare, instituită în şi prin discurs, se organizează ca o „lume comentată" şi ca o „lume povestită"[8], din perspectiva

---

[4] Vlad 1990 (reluat în 1994) susţine existenţa unei forme specifice a referenţialităţii, numită generic *ficţionalitate,* şi consideră că „*ficţionalizarea* sau capacitatea construirii creatoare a unei lumi fictive poate fi asimilată unei funcţii a limbajului, cu *existenţă potenţială* deci, şi că actualizarea, tranformarea ei în realitate/calitate textuală depinde, în schimb, de factori *socio-comunicativi* catalizanţi (cum ar fi, de pildă, situaţia de comunicare literară în datele ei caracteristice)" (p. 187; subl. a.).

[5] E. Coşeriu, *Lingvistica: starea ei actuală,* în „Revistă de lingvistică şi ştiinţă literară", Chişinău, 1993, nr. 1, p. 64 (apud Vlad 1994, p. 66).

[6] Vezi şi Coseriu 1997.

[7] H. Weinrich (1973, p. 23) defineşte „le monde" drept „l'objet sémantique qui peut prendre les formes les plus variées selon les communications".

[8] *Ibidem.* În acest sens, vezi şi Benveniste (1966), unde se disting două planuri ale enunţării: *discurs* („discours") vs *povestire* („histoire").

enunțării (a instanței de enunțare)[9]. Astfel, organizarea „lumii comentate" se realizează prin prisma a ceea ce Weinrich (1973) numea „attitude de locution", o interacțiune între un emițător fictiv şi un receptor fictiv, în sensul influențării unuia de către celălalt, în mod egal. Ca semn de grad secund, textul literar, ca structură abstractă a discursului literar, îşi edifică sensul prin conlucrarea dintre emitere şi receptare, destinatarul operei literare, lectorul, fiind coproducător al ei.

În cazul „lumii povestite" a discursului literar, emițătorul şi receptorul discursului nu mai sunt actori, ci spectatori ai spectacolului lumii, pe care îl urmăresc cu detaşare. Prezența şi subiectivitatea naratorului se estompează în spatele personajelor sale, a căror subiectivitate o împrumută[10].

2. Locul timpului prezent în cadrul sistemului temporal verbal şi în cadrul sistemului comunicării

În desfăşurarea funcției ei fundamentale, aceea de cunoaştere şi de comunicare a cunoaşterii, limba îşi relevă două ipostaze: (1) de sistem şi (2) de structură. Actualizarea sistemului gramatical ca structură, în cadrul procesului discursiv, se realizează pe baza celor două planuri complementare: (1) planul enunțării şi (2) planul enunțului.

2.1. Categoria gramaticală a *timpului*[11] presupune organizarea sistemului temporal pe trei coordonate: prezent, trecut şi viitor.

În lingvistica românească a ultimelor decenii, descrieri pertinente ale sistemului temporal verbal s-au impus prin contribuțiile teoretice ale unor lingvişti precum Mioara Avram (1997), Dumitru Irimia (1997), Valeria Guțu Romalo (1985) sau Cornel Săteanu (1980).

Astfel, Avram (1997, p. 217 şi urm.) discută despre „timpuri sau valori temporale absolute" şi „relative", în funcție de raportarea directă sau mediată a momentului acțiunii verbale la momentul vorbirii. *Prezentul indicativ* este considerat „un timp predominant absolut", el exprimând, în acest caz, o acțiune simultană cu momentul vorbirii. Din această perspectivă sintactico-semantică, autoarea remarcă şi utilizarea prezentului, în propoziții subordonate, cu valori

[9] Benveniste (1966, p. 263) afirma: „Le discours provoque l'émergence de la subjectivité, car il consiste en instances discrètes […], des formes verbales «vides» que chaque locuteur en exercice de discours s'approprie et qu'il rapporte à sa «personne», définissant en même temps lui-même comme *je* et un partenaire comme *tu*", iar la p. 259, „subiectivitatea" este definită drept „la capacité du locuteur à se poser comme «sujet», […] elle se détermine par le statut linguistique de la «personne», c'est «ego» qui *dit* «ego»".

[10] „Le monde raconté est étranger à l'entourage direct et immédiatement préoccupant du locuteur et de l'auditeur" – (Weinrich 1973, p. 44).

[11] Preluând opinia formulată de Otto Jespersen (în 1971), Dumitru Irimia (1997, p. 210) propune distincția *timp noțional* (evenimențial) vs *timp gramatical; timpul noțional* este definit ca „raportul dintre „momentul" comunicării (care este totdeauna *prezentul* locutorului) şi „momentul" acțiunii verbale" (subl. a.), iar *timpul gramatical* desemnează „raportul dintre temporalitatea procesului de comunicare lingvistică şi temporalitatea acțiunii verbului-obiect al comunicării".

relative (de trecut sau de viitor), însă, în unele dintre aceste situații, prezentul poate fi ambiguu.

Prin prisma distincției timp noțional – timp gramatical, Irimia 1997 propune o clasificare semantică a timpurilor. Dacă *timpul noțional* se repartizează în: prezent, trecut (perfect) şi viitor, conform simultaneității/nonsimultaneității (anterioritate şi posterioritate) dintre timpul acțiunii şi timpul comunicării, *timpul gramatical* se organizează în două categorii: „timpuri absolute” (prezentul, perfectul compus şi simplu şi viitorul I) şi „timpuri relative (de relație)” (mai mult ca perfectul şi viitorul anterior). Planul semantic al acestor două categorii exprimă raportarea directă a acțiunii verbului la momentul vorbirii – timpurile absolute, sau raportarea acțiunii la un alt timp verbal din structura sintactică a enunțului – timpurile relative, reflectându-se astfel dubla natură a timpului gramatical: deictică (timpuri absolute) şi sintactică (timpuri de relație).

Tot dintr-o perspectivă semantică, Guțu Romalo 1985 încadrează prezentul, în cadrul timpurilor indicativului, văzut ca mod al „realității”, într-un domeniu al *simultaneității* procesului cu momentul enunțării, domeniu aflat în opoziție cu domeniul *nonsimultaneității,* departajat, la rândul lui, în: zona posteriorității (viitorul simplu şi viitorul anterior) şi zona anteriorității (anterioritate I: imperfectul, perfectul simplu şi perfectul compus; anterioritate II: mai mult ca perfectul). Prezentul modurilor conjunctiv, condițional şi prezumtiv, considerate moduri ale „posibilității” (ale „nonrealității”), exprimă, pe lângă trăsătura semantică „simultaneitate”, şi trăsătura „posterioritate” a procesului față de enunțare. Se constituie, astfel, un „prezent$_1$” şi un „prezent$_2$”, corespunzând modului indicativ, respectiv celorlalte moduri personale menționate.

Făcând distincție între *prezentul „real”* (eveniment, clipă trăită de către subiect) şi *prezentul lingvistic* (întâlnit în enunț, unde apare ca durată, ca interval de timp), Săteanu 1980 remarcă existența unui timp „real” (*in esse*), cu trei epoci: trecut, prezent şi viitor şi exprimat prin timpurile modului indicativ, alături de un timp „amorf”, ce înglobează un timp virtual (*in posse*), conținut în substanța verbelor la modul infinitiv şi manifestat prin timpurile „explicite” ale indicativului, şi un timp „în devenire” (prezentul conjunctivului). Reprezentând un timp „real”, timpurile modului indicativ alcătuiesc: un sistem temporal primar (prezentul – centrul acestui sistem –, perfectul simplu şi perfectul compus) şi un sistem temporal secundar (imperfectul – centrul sistemului –, mai mult ca perfectul şi viitorul anterior).

2.2. Privit în calitatea lui acțională (act individual de utilizare a limbii), discursul, implicit cel literar, presupune o enunțare realizată de către un agent-locutor care creează un obiect (text) pentru un receptor-alocutor cu intenția de a produce o modificare a stării epistemice şi/sau comportamentale a receptorului, respectiv a „universului de discurs” al acestuia (Măgureanu 1986), prin acceptarea de către receptor a rolului său în discurs. Dimensiunilor sintactică şi

semantică în analiza discursului şi a textului rezultat li se alătură, astfel, şi dimensiunea pragmatică (Plett 1983; Vlad 1994). În textul literar, instituirea *sensului* are loc atât la nivelul emiterii, cât şi la polul receptării (al lectorului)[12], contextul şi referentul sunt create intratextual, antrenând şi ambiguizarea deicticelor de persoană, timp şi loc (devin elemente care se referă la contextul semantic construit al lumii posibile textuale).

Dacă avem în vedere că enunţul este un fapt de discurs care îşi datorează sensul şi referinţa evenimentului unic al enunţării lui (Florea 1999), se poate afirma că *timpurile „lumii comentate”* nu există decât prin actul enunţării, deci raportate la o instanţă de discurs de tipul *eu – aici – acum*[13]. Considerat „sursă a timpului”, căci „de la catégorie du présent naît la catégorie du temps” (Benveniste 1974, p. 83), *prezentul* este centrul sistemului temporal al „lumii comentate”, lui alăturându-i-se *perfectul compus* şi *viitorul.* Având deci o natură deictică (raportare la momentul enunţării)[14], aceste timpuri se constituie o dată cu fiecare instanţă de discurs.

Prin modificarea raportului dintre momentul enunţării şi momentul acţiunii verbului din enunţ, *timpurile „lumii povestite”* se organizează în jurul unui alt timp verbal: *imperfectul,* care îşi alătură *perfectul simplu, mai mult ca perfectul* şi *viitorul anterior.*

De remarcat sunt, în lingvistica europeană, şi contribuţiile teoretice la problema timpului şi a repartizării lui în discurs, realizate din perspectiva teoriei enunţării, contribuţii datorate unor lingvişti precum Émile Benveniste (1966) sau Harald Weinrich (1973). În timp ce Benveniste propune dihotomia *timpuri ale discursului* (prezentul, viitorul şi perfectul compus) vs *timpuri ale povestirii* (imperfectul, mai mult ca perfectul şi aoristul), Weinrich operează cu distincţia *timpuri comentative* (*ale „lumii comentate”* – prezentul, perfectul compus şi viitorul) vs *timpuri „narative”* (*ale „lumii povestite”* – perfectul simplu, imperfectul, mai mult ca perfectul şi timpurile condiţionalului).

2.3. *Valori ale prezentului în „lumea comentată” şi în „lumea povestită”*

În procesul comunicării (lingvistice) discursive, „prin derogaţie de la funcţiunile obişnuite ale formelor gramaticale, limba se îmbogăţeşte cu semnificaţii noi şi cu reflexe ale vieţii interioare rămase în afară de categoriile generale ale gramaticii” (Vianu 1977, p. 411–412).

[12] Măgureanu (1978, p. 51-56) consideră, referindu-se la textul narativ, că spaţiul unei opere literare este constituit din relaţia dintre spaţiul textual (semantic şi sintactic) şi *spaţiul lecturii,* acesta din urmă fiind un *spaţiu de tip pragmatic,* ce apare în procesul percepţiei textului de către lector, într-un timp al lecturii.

[13] Sintagma „instanţă de discurs” apare la Benveniste 1966 (în studiul *De la subjectivité dans le langage,* p. 263).

[14] Natura deictică a timpurilor este avută în vedere şi de Irimia (1997), atunci când consideră timpurile lumii comentate drept timpuri „absolute”, iar în 1987 aminteşte, cu referire la textul narativ, despre o temporalitate deictică şi o temporalitate „narativ-estetică”.

2.3.1. În discursul literar, *prezentul „lumii comentate”* sau *prezentul discursiv (al relatării)* angajează subiectivitatea locutorului într-un „timp al unei acțiuni prezente în mod obiectiv, al unei acțiuni reale” (Câmpeanu 1997, p. 93-94), valoarea acestui tip de prezent fiind *absolută*[15].

În discursul direct, unde prezentul are o valoare deictică, marcând coincidența dintre timpul enunțării şi cel al enunțului, se poate vorbi despre un *prezent actual* (Florea 1999)[16].

Prezentul inclusiv, aflat în continuitate imediată cu momentul enunțării, marchează un uşor decalaj între momentul enunțării şi cel al enunțului, într-un trecut (retrospectiv) sau într-un viitor (prospectiv) apropiat, dar rămânând în sfera prezentului (Florea 1999).

Ca marcă a instanței de enunțare, *prezentul etern* apare în cadrul „lumii povestite”, întrerupând relatarea evenimentelor la trecut, pentru a exprima o reflecție de ordin general. El se deosebeşte de *prezentul atemporal* prin faptul că reflectă nu numai un raport necesar între lucruri, dar şi un adevăr, valabil *oricând* (Vianu 1977, p. 411-420). De *prezentul istoric,* care substituie un timp trecut, se deosebeşte printr-o „dimensiune temporală nelimitată, eternă, în ambele sensuri pornite de la prezent, atât în direcția trecutului infinit, cât şi a viitorului nelimitat” (Câmpeanu, 1997, p. 96).

Înrudit cu prezentul etern este *prezentul descriptiv,* care apare şi el în cadrul „lumii povestite”, dând impresia că vizează aspecte actuale, cu caracter permanent, fără a obliga la o întoarcere în trecut (Câmpeanu 1997)[17].

2.3.2. În „lumea povestită”, se poate întâlni un *prezent extensibil* (Florea 1999), ce marchează un decalaj mai mult sau mai puțin important între timpul enunțării şi timpul enunțului, fapt care îl tranformă într-un timp ambiguu, în lipsa vreunui indice temporal. Când acest indice apare (de exemplu, un adverb de timp), acest tip de prezent poate avea valoarea unui *trecut* sau a unui *viitor* mai mult sau mai puțin îndepărtat de momentul enunțării.

---

[15] Valoarea *absolută* sau *relativă* a prezentului este analizată sub raport sintactico-semantic de Mioara Avram (1997, p. 217 şi urm.) şi de D. Irimia (1997, p. 210 şi urm.), în funcție de statutul verbului predicat (în propoziție principală sau în subordonată).

[16] În cazul în care determinările temporale sunt implicite, este vorba, de fapt, despre o utilizare cu valoare *modală* a prezentului (*modalitate ilocutorie*), ce decurge din situația de interlocuție, prezentul putând exprima fie un ordin, fie o prescripție de ordin general (de exemplu rețete de bucătărie sau instrucțiuni de utilizare) (cf. şi Florea 1999).

[17] Măgureanu 1986 demonstrează, din perspectivă pragmatică (în cadrul unei teorii a actelor de discurs), că *narativul* şi *descriptivul* sunt „atitudini mentale, *intenționale,* constitutive pentru actul de discurs, manifestate în planul textului ca atitudini *modale,* constitutive pentru textualizarea obiectului de discurs” (p. 363; subl. n. – R. G.), respectiv construirea de către locutor a unei reprezentări a lumii ca „un curs de evenimente” sau ca „stare”. Astfel, *descrierea,* ca structură textuală de suprafață, constituită la nivelul actului de *a nara* văzut ca act „mimant”, necesită procedee de neutralizare a temporalității acțiunii.

Având o valoare de trecut, *prezentul istoric* exprimă „vivacitatea amintirii”, conferind evocării „un grad superior de intensitate emoțională” (Vianu 1977, p. 411). Formă nemarcată temporal, prezentul istoric poate înlocui orice timp trecut al povestirii, antrenând accelerarea evenimentelor şi făcând acțiunea mai dramatică. Datorită acestui fapt, el a mai fost denumit şi *prezent dramatic* (Câmpeanu 1997), denumire justificată prin intensitatea participării afective şi prin caracterul lui scenic (tranformând cititorul în spectator)[18].

Tot cu valoare de trecut, respectiv de perfect, în „lumea povestită”, *prezentul narativ* se sincronizează şi cu momentul narării (al comunicării), duplicitate care conferă narațiunii verosimilitate şi autenticitate. De menționat este însă faptul că, în cazul prezentului indicativ al persoanei întâi (*eu*), se poate vorbi despre un prezent al relatării, şi nu al evocării (cf. şi Vianu 1977, p. 394).

Cu valoare de viitor, *prezentul futuric* „exprimă nu numai un fapt care urmează să se petreacă în viitor, dar şi voința sau convingerea [...] că evenimentul va avea loc în adevăr” (Vianu 1977, p. 411).

Unii lingvişti remarcă şi existența unor *valori aspectuale* ale formelor temporale, valori considerate ca secundare, efecte de sens datorate utilizării contextuale a verbului (Guțu Romalo 1985; Avram 1997; Irimia 1997; Florea 1999)[19]. Caracterizat semantic prin trăsătura „+ simultaneitate” în cadrul raportului dintre momentul enunțării şi acela al acțiunii verbului din enunț (Guțu Romalo 1985), prezentul (indicativ) exprimă o acțiune *nedesăvârşită*, în opoziție, de exemplu, cu perfectul compus, a cărui valoare este aceea de a exprima o acțiune îndeplinită, desăvârşită. Este vorba deci despre o neutralizare a opozițiilor aspectuale, la indicativ prezent, în plan morfosintactic, componenta aspectuală rămânând ca o componentă implicată în planul semantic al verbului, formele verbale fiind uneori însoțite de lexeme sau de sintagme adverbiale cu sens temporal.

Pe lângă valoarea retrospectivă sau prospectivă a prezentului, privit ca timp „extensibil”, se poate vorbi despre nuanțele aspectuale dobândite de prezent în cadrul „complexului *iterativ-durativ*”, aflat în opoziție cu „complexul *punctual*” (*momentan*), primul dintre ele concretizându-se prin următoarele tipuri de prezent[20]:

[18] „Noi credem că, fără a forța lucrurile, capacitatea de dramatizare, pe care cercetătorii o acordă prezentului istoric, poate fi extinsă asupra întregului prezent, dacă contextul o favorizează”, susține Câmpeanu (1997, p. 95).

[19] Irimia 1997 (p. 211 şi urm.) susține chiar existența unei categorii gramaticale a *aspectului* în limba română, pe care o consideră, alături de categoria *modului,* drept înglobată în categoria mai generală a *timpului,* în realitatea funcționării limbii. Astfel, aspectul apare ca „expresia lingvistică a modului specific de desfăşurare în timp – din perspectiva subiectului vorbitor – a acțiunii verbale în interiorul raportului *enunț–enunțare*” (p. 211; subl. a.). În acest context, aspectul *subiectiv* reflectă modul de înscriere, de către subiectul vorbitor, a temporalității acțiunii verbale „în durata enunțării” (acțiune *perfectivă/imperfectivă*), iar *aspectul obiectiv,* înscrierea temporalității acțiunii „în durata enunțului”.

[20] Apud Florea 1999, p. 61 şi urm.

a) *prezentul cu valoare iterativă*[21]: asociat, cel mai adesea, conținutului semantic inerent al verbului sau al locuțiunii verbale (de ex. *a nu înceta să, a face naveta* etc.).

b) *prezentul obișnuinței:* exprimă reluarea regulată a unei acțiuni, prin intermediul unor determinări externe (adverbe și locuțiuni adverbiale de tipul *mereu, adesea, de obicei* etc.).

c) *prezentul caracterizării:* utilizat mai ales în textele descriptive (de ex. portretul literar), el se referă la un proces prezentat ca având o tendință spre permanență sau o consecință cu caracter permanent (de exemplu *Bea.* ← *Bea în fiecare zi.* ← *Bea când seara, când dimineața.*). Acest tip de prezent mai poate fi considerat și ca o varietate stilistică a prezentului iterativ, făcând trecerea spre prezentul durativ.

d) *prezentul durativ:* determinat temporal sau aspectual în context (de exemplu *Rămânem* aici până la sfârșitul vacanței).

e) *prezentul progresiv (al progresiei)* – de exemplu Cu cât *muncești* mai mult, cu atât *câștigi* mai multă experiență.

În opoziție cu valorile aspectuale „iterativ-durative", *prezentul istoric* este caracterizat printr-o valoare *punctuală* sau *momentană,* efect de sens datorat caracterului perfectiv al verbului respectiv, procesul fiind văzut ca unic și irepetabil.

Dusă la extrem, extensibilitatea prezentului poate situa procesul în *atemporal.* Nemaiputându-se opune trecutului sau viitorului (nu mai există nici un raport între timpul enunțării și cel al enunțului), în cazul acestui tip de prezent nu se mai poate vorbi despre temporalitate, fapt pentru care a fost denumit și *omnitemporal* (Florea 1999) sau *prezent generic* (Maingueneau 1981, apud Florea 1999.).

Toate valorile amintite sunt, de fapt, concretizări ale prezentului *în text*, datorate contextului, ele participând la actualizarea sensului într-o *anumită* situație de comunicare. În discursul literar, ele devin elemente cu caracter simbolic, corespunzând naturii ficționale a discursului.

În demersul nostru referitor la opera lui Max Blecher, vom utiliza termeni precum: *prezent discursiv (al relatării), prezent descriptiv, prezent istoric, prezent al progresiei, prezent iterativ* sau *prezent futuric,* ca tipuri de prezent concretizate discursiv în cadrul lumii imaginare a textului blecherian.

3. Prezentul în discursul blecherian

În analiza pe care o vom întreprinde, vom avea în vedere romanul *Întâmplări în irealitatea imediată,* considerat drept scrierea cea mai reprezentativă a lui Max Blecher (Pop 1980)[22] și al cărui discurs a fost definit ca „discurs-ficțiune" (Balotă 1974, p. 160) la persoana I, fapt reflectat încă din primele rânduri ale textului:

---

[21] Și Avram (1997, p. 217) amintește de un *prezent iterativ,* exprimând „o acțiune care are loc în mod obișnuit cu o anumită periodicitate".

[22] Am utilizat M. Blecher, *Inimi cicatrizate. Întâmplări în irealitatea imediată*. Ediție îngrijită, prefață și *curriculum vitae* de Teodor Vârgolici, București, 1995, 226 p.

(1) „Când *privesc* mult timp un punct fix pe perete mi *se întâmplă* câteodată *să nu* mai *ştiu* nici *cine sunt* nici unde *mă aflu. Simt* atunci lipsa identităţii mele de departe ca şi cum aş fi devenit, o clipă, o persoană cu totul străină. Acest personagiu abstract şi persoana mea reală îmi *dispută* convingerea cu forţe egale" (p. 145).

Acest fragment de început al romanului, dominat de verbe la *ind. prez.,* pers. I, ilustrează, credem noi, elocvent identitatea persoanei naratorului cu unul dintre personajele „lumii povestite". Prezentul persoanei I singular este, în primul rând, marca unui act enunţiativ intern, contextual, performat de un *eu naratorial*[23], care coincide cu un *eu-personaj* din „lumea povestită", după cum o reflectă textul în mod explicit: „persoana *mea* reală" şi „acest personagiu abstract", fapt sugerat şi de demonstrativul de apropiere *acest.* Fiind doar aparent „confesiunea unei tragedii trăite" (Balotă 1974, p. 154) (sau doar la un prim nivel – acela al influenţei elementului autobiografic, sublimat însă estetic), lumea operei lui Blecher se instituie prin ficţiune ca o „lume posibilă", al cărei sens nu preexistă textului, ci se construieşte intradiscursiv/intratextual (cf. şi Doležel 1985; Eco 1991).

Dominată de co-prezenţa perspectivei auctoriale[24] şi a celei actoriale, deci de coincidenţa naratorului cu unul dintre personajele istoriei narate, lumea ficţională bleceriană se situează sub semnul unei crize a identităţii: identitatea sinelui şi identitatea realului. Această criză este declanşată de contemplarea unui „punct fix", o contemplare fără obiect, ca parte a unui proces vizionar care duce la scindarea eului, la depersonalizare prin înstrăinare („o persoană cu totul *străină*"), la dedublarea identităţii[25]. Această experienţă a pierderii sinelui este relatată prin *prezentul discursiv (privesc, se întâmplă, cine sunt, mă aflu, simt, dispută),* prezent aflat în legătură directă cu instanţa de enunţare (eul narator), al cărui recul autorizează o privire detaşată asupra eului-personaj. Cu valoare durativă *(privesc mult timp),* iterativă *(se întâmplă câteodată)* sau punctuală *(simt atunci),* acest tip de prezent, ancorat în actualitatea actului narativ care îl constituie, comentează

[23] Cf. şi Carmen Vlad, *Statutul textual-narativ al persoanei întâi* (în Vlad 1994, p. 122-138), unde se afirmă: „Ambiguitatea semantică a formei EU, care poate încorpora simultan mărcile (IDENTITATE–ALTERITATE), îi conferă o ambivalenţă funcţională, prin capacitatea de a exprima *identitatea locutorului cu înfăptuitorul.* În plan textual-narativ, acest fenomen poate avea drept consecinţă *suprimarea sensului* EU_0 [eu naratorial – n. n., R. G.], explicit distinct, univoc, şi *preluarea sensului* său de către EU_1 (înfăptuitorul acţiunii enunţate), devenit astfel şi *semnul implicit* al lui EU_0 (locutorul actului enunţiativ)" – (p. 135; subl. a.).

[24] Sub raport poetic, proza lui M. Blecher poate fi încadrată, conform statutului subiectului auctorial, într-un *modernism târziu,* definit de către Petrescu 1998 drept o expresie a crizei societăţii de tip industrial şi preconizând, prin urmare, elaborarea unui *model alternativ al realităţii,* printr-o *gândire paralogică,* ce integrează contrariile.

[25] Dedublarea prin contemplaţie, întâlnită şi în textele eminesciene *Sărmanul Dionis, Archaeus, Melancolie,* contribuie, credem noi, la acreditarea prezenţei unei paradigme a imaginarului blecherian dintr-un punct de vedere intertextual. Şi acest fapt nu este întâmplător, deoarece Blecher este un suprarealist, iar suprarealismul îşi are originile în vizionarismul oniric romantic.

faptele relatate în cadrul unei „ficțiuni secundare” ce vizează „punerea în scenă” a procesului narativ. În opoziție cu acest tip de ficțiune, „ficțiunea fundamentală” corespunde „lumii povestite” a textului[26], în care eul-narator se instituie ca eu-personaj. Apariția, în acest context, a condiționalului perfect *aş fi devenit* accentuează valoarea de unicitate a momentului evocat (perfectul implică anterioritate față de momentul enunțării – cf. şi Guțu Romalo 1985), la care contribuie şi sintagma *o clipă,* cu valoare punctuală. Prin faptul că modul condițional este un mod al „posibilității” („nonrealității”) (Guțu Romalo 1985) sau „un prospectiv al imaginarului” (Florea 1999, p. 134), demersul naratorial este plasat astfel sub semnul ficțiunii. Naratorul se află într-o stare ambiguă, în incertitudinea unui plan intermediar între realitate şi irealitate, ficțiunile sale fiind suspendate în „intermundii ale imaginarului” (Balotă 1974, p. 164).

(2) „Numai în această dispariție subită a identității *regăsesc* căderile mele în spațiile blestemate de odinioară şi numai în clipele de imediată luciditate ce *urmează* revenirii la suprafață, lumea îmi *apare* în atmosfera aceea neobişnuită de inutilitate şi desuetudine, ce **se forma** în jurul meu când halucinantele mele transe **isprăveau** să mă doboare.

(2') Erau întotdeauna aceleaşi locuri în stradă, în casă sau în grădină care îmi **provocau** «crizele». Ori de câte ori **intram** în spațiul lor, acelaşi leşin şi aceeaşi amețeală mă cuprindeau. Adevărate capcane invizibile, plasate ici, colo în oraş, întru nimic deosebite de aerul ce le înconjura – ele mă **aşteptau** cu ferocitate să cad pradă atmosferei speciale ce conțineau. Un pas, un singur pas dacă **făceam** şi **intram** într-un asemenea «spațiu blestemat», criza **venea** inevitabil” (p. 146).

În secvența (2), prezentului discursiv *(regăsesc, urmează, apare)* i se alătură *imperfectul* cu valoare evocatoare *(se forma, isprăveau, erau, provocau* etc.), „un prezent în trecut” (Săteanu 1980, p. 99), în jurul căruia se organizează celelalte timpuri ale „lumii povestite” şi al cărui punct de reper este un alt moment trecut din „lumea povestită” (în text: „odinioară”). Se constată astfel trecerea la o altă bază temporală prin modificarea perspectivei narative: de la perspectiva auctorială la aceea actorială, eul-narator devine eu-personaj, în cadrul „lumii povestite”. Narațiunea ficțională se constituie, astfel, consideră Şt. Oltean (1993, p. 229), într-„un sistem alternativ de lumi posibile” ce rezultă din „conținutul explicit al textului”, dar şi din „fundalul factual” al acestuia. Instanța care relatează şi comentează o lume ancorată în temporalitatea momentului narării se transformă în instanță care *evocă* o lume revolută, în care eul este protagonistul încercărilor de recuperare a identității. Lumea evocată blecheriană se constituie, la rândul ei, într-o lume reală dublată de o lume ireală, creată prin trăire şi prin imaginație.

[26] Cf. M. Vuillaume, *Grammaire temporelle des récits,* Paris, 1990, p. 77, apud Florea 1999, p. 128.

Suspendate în „intermundii ale imaginarului” (Balotă 1974, p. 164), ficțiunile blecheriene sunt „căi” de recuperare a unității originare a ființei (cf. şi Țeposu, 1995). Una dintre aceste căi o constituie refugiul personajului în materie, într-un *spațiu-cavernă* perceput ca *spațiu-capcană* („adevărate capcane invizibile”), „tainiță malefică sau benefică” (Balotă 1974, p. 167).

Contactul cu el este însoțit de „crize” existențiale – ale copilăriei sau adolescenței eroului – , asociate unei stări de „leşin” sau de „transă”, personajul pendulând între repulsie şi atracție („atmosfera specială ce *conțineau*”) față de acest tărâm speluncal al tainei, chiar dacă taina se dovedeşte, în final, ca fiind doar aceea a neantului: „Atunci *simțeam* mai profund şi mai dureros că *n-aveam* n i m i c d e f ă c u t î n a c e a s t ă l u m e, nimic alta decât să hoinăresc prin parcuri – prin poiene prăfuite şi arse de soare, pustii şi sălbatice” (p. 147).

Experiența erotică reprezintă, pentru personajul lumii blecheriene, o altă încercare ratată de recuperare a armoniei originare a ființei, de creare a unui univers compensatoriu[27]:

(3) „Cu Clara *am înțeles* totul din prima zi, din prima clipă, *a fost* întâia mea aventură sexuală completă şi normală. O aventură plină de chinuri şi aşteptări, plină de nelinişti şi de scrâşnete de dinți, ceva care *ar fi semănat* cu o iubire dacă *n-ar fi fost* o simplă continuitate a unei dureroase nerăbdări. […]” (p. 156).

(3') „Când *cercetez* însă cu atenție amintirile cele mai îndepărtate, «lipsa lor de actualitate» mi *se relevează* prin î n ț e l e g e r e a g r e ş i t ă a actului sexual. **Îmi închipuiam** organele feminine sub forme e r o n a t e şi actul în sine cu mult mai fastuos şi mai straniu decât **l-am cunoscut** cu Clara. În toate interpretările însă – greşite, şi apoi din ce în ce mai juste – **plutea** inefabil un aer de mister şi de a m ă r ă c i u n e, ce şi-**a desăvârşit** lent consistența ca u n t a b l o u de pictor pornit de la s c h i ț e i n f o r m e” (p. 160).

Spirit veşnic febril, torturat de sentimentul că misterul existenței îi scapă iremediabil, eul blecherian percepe experiența erotică mai degrabă ca pe un act de cunoaştere ratat – evocat la *perfectul compus,* timp al unei acțiuni trecute încheiate, anterioare prezentului *relatării (am înțeles, a fost, am cunoscut, şi-a desăvârşit* vs *cercetez, se relevează).* Temporalitatea „lumii povestite” este reprezentată de imperfect, timp al acțiunii neîncheiate *(îmi închipuiam, plutea).* Neliniştea existențială se exprimă şi de această dată ca dereglare profundă a viziunii: avându-şi originea în însăşi alteritatea naturii sale, ființa umană nu reuşeşte să-şi afle împlinirea prin celălalt, ci se reintegrează „în conturурile […] propriei sale ființe” (Horodincă 1970, p. 59) solitare. Lipsa comunicării şi a imediateței este

[27] Termenul de „univers compensatoriu” este utilizat, în discursul critic românesc, de către Ioana Em. Petrescu, în lucrarea *Mihai Eminescu – Poet tragic* (Iaşi, 1994, p. 5-14). Deşi aplicat operei eminesciene, el poate viza şi textele lui Blecher, suprarealist influențat de vizionarismul oniric romantic, problema universurilor compensative fiind esențială pentru articularea imaginarului unor texte suprarealiste, respectiv al celor bazate pe un exces al subiectivității, precum textele lui Blecher.

exprimată prin acelaşi transfer în imagine: „ca un tablou de pictor pornit de la schițe informe”.

O altă modalitate de evadare din inconsistența realului o reprezintă experiența onirică (visul din timpul somnului sau reverie diurnă), văzută ca o cale de mediere între realitate şi „irealitatea imediată”. Experiență de tip suprarealist, visul apare ca o dedublare a realității, o *altă* realitate creată după modelul primei realități. Este ilustrativă, în acest sens, experiența onirică evocată în finalul romanului:

(4) „*Visez* că *dorm* adânc în patul în care *m-am culcat* de cu seară. *E* acelaşi decor şi timpul aproximativ exact al nopții […] *Văd* în vis şi *simt* poziția în care *mă aflu, ştiu* în care pat şi în care odaie *dorm,* visul meu *se mulează* ca o piele subțire şi fină peste poziția mea adevărată şi peste somnul meu din acea clipă. În această privință s-ar putea spune că *sunt treaz: sunt treaz,* dar *dorm* şi *visez* veghea mea. *Visez* somnul meu din acel moment […]

(4') Într-un sfârşit, ultimul meu țipăt, cel care *a fost* mai puternic, *mă trezeşte. Mă găsesc* deodată în odaia mea adevărată care e identică odăii mele din vis, în poziția în care **mă visam,** la ora când **bănuiam** în coşmar că **mă zbat.**[..]

(4") În jurul meu *a revenit* viața pe care o *voi trăi* până la visul următor. Amintiri şi dureri prezente *atârnă* greu în mine şi eu *vreau* să le rezist, să nu cad în somnul lor, de unde *nu mă voi întoarce* poate niciodată […].

În jurul meu realitatea exactă *mă trage* tot mai jos, încercând să mă scufunde.

Cine mă *va trezi?*

Întotdeauna *a fost* aşa, întodeauna, întotdeauna” (p. 224-225).

Dacă romanul *Întâmplări...* se deschide prin prezentarea crizei identității eului, el se încheie printr-o altă criză, aceea a realului, ambele înfățişate ca experiențe aflate sub semnul *vederii:* la început, contemplare în stare de veghe, în final, un vis. Experiența onirică, relatată de narator la prezentul discursiv („*visez* că *dorm”*), se desfăşoară în aceleaşi condiții şi în acelaşi decor ca în realitate („*e* acelaşi decor”), doar că ea apare ca „o spărtură în conştiința realului” (Balotă 1974, p. 160): naratorul-personaj visează că doarme şi că se vede dormind, deci îşi visează veghea. Demonstrativele de depărtare *aceea* şi *acel* (din sintagmele „din *acea* clipă” şi „din *acel* moment”, cu funcție anaforică, sunt mărturii ale faptului că experiența este *evocată,* că a aparținut unei epoci anterioare momentului relatării (vezi şi perfectul compus *m-am culcat,* însoțit de sintagma adverbială *de cu seară,* exprimând un proces anterior încheiat), iar naratorul o priveşte cu detaşare. Visându-şi veghea şi visul deopotrivă, naratorul-personaj creează o situație confuză, o pendulare între real şi oniric. Trezirea din vis îi provoacă o stare de panică şi anxietate, deoarece realul se dovedeşte a fi la fel de inconsistent ca şi visul. Similitudinea imaginii din vis cu a celei reale se amplifică prin neputința de a reveni la starea de veghe în momentul în care visează că se agită în vis pentru a se

trezi. Visul devine astfel un decalc după realitate, inspirând ideea că şi inversul este valabil, că realitatea este un vis. Eul există deci *simultan* în „realitate" şi în „irealitate", în cele două lumi posibile ale „lumii povestite", lumi care se confundă: „visul meu se mulează ca o piele subţire şi fină peste poziţia mea adevărată şi peste somnul meu din acea clipă" – două ipostaze ale unei existenţe *unice.* Viziune răsturnată, ea este strict dependentă de impulsurile subiectivităţii, confirmând ceea ce L. Doležel (1985, p. 8) afirma: „si le texte de fiction a une fonction référentielle, celle-ci vise des mondes *fictionnels* possibles plutôt que le monde réel".

În planul „lumii povestite", imperfectul (din secvenţa **(4'')**: *mă visam, bănuiam*) contribuie, prin valoarea lui imperfectivă, la situarea duratei acţiunii în nedeterminat, într-un flux temporal continuu. Prezentul verbului *mă zbat,* subordonat imperfectului (*bănuiam*), este un *prezent istoric,* având valoare de trecut şi exprimând „vivacitatea amintirii" (Vianu 1977, p. 411); el nu reflectă durata, devenirea, ci contemporaneitatea cu evenimentul evocat, respectiv cu zbaterea eroului între starea de veghe şi somnul thanatic.

În planul „lumii comentate", prezentului discursiv *(atârnă, vreau, mă trage)* i se alătură viitorul *(voi trăi, nu mă voi întoarce, va trezi),* care, prin valoarea lui de posterioritate faţă de momentul enunţării, înfăţişează experienţa eului-narator ca o experienţă repetată şi aşteptată. Întrebarea retorică „Cine mă va trezi?", ce se asociază, ca modalitate interogativă, unui act de *cerere* ce aşteaptă *un răspuns,* rămâne o întrebare suspendată, adresată sieşi, naratorul situându-se în incertitudinea unui plan intermediar dintre vis şi realitate[28], fără a găsi răspunsul nici în sine, nici în lumea exterioară.

4. Concluzii

4.1. În analiza noastră, am avut în vedere cele trei dimensiuni ale textului organizat prin discurs: sintactică, semantică şi pragmatică, prin care s-a actualizat *sensul* lumii posibile ficţionale: experienţa iniţiatică a unui eu aflat într-o criză a identităţii, experienţă soldată cu eşec, singura compensaţie fiind aceea de la nivel estetic.

4.2. În cadrul sistemului temporal verbal, *prezentul* ocupă locul central, în jurul căruia se organizează celelalte timpuri: timpurile trecutului şi viitorul.

4.3. În cadrul procesului discursiv (act individual de utilizare a limbii), timpurile se repartizează în timpuri ale „lumii comentate" şi timpuri ale „lumii povestite".

[28] La nivel estetic, de artă poetică, scriitorul însuşi „foloseşte ceea ce numeam spaţiul intermediar dintre vis şi realitate pentru a-şi croi ficţiunile *în* şi *din* confuzia lor", afirma N. Balotă (1974, p. 165; subl. a.).

4.4. Ca centru al sistemului temporal al „lumii comentate”, *prezentul* presupune o raportare directă la momentul enunțării, pe când timpurile „lumii povestite” presupun o raportare mediată, organizându-se în jurul *imperfectului.* Dacă, în „lumea comentată”, se întâlneşte un *prezent discursiv (al relatării)* şi un prezent *descriptiv,* în „lumea povestită” apare *prezentul istoric, prezentul futuric*, precum şi diverse nuanțe aspectuale ale prezentului: *prezent iterativ, al obişnuinței, al caracterizării* sau al *progresiei*.

5. Textul literar, ca text de gradul al doilea, dominat de ficționalitate, îşi construieşte o lume cu o spațio-temporalitate proprie, o lume posibil textuală.

Discursul narativ blecherian (de ex. *Întâmplări...*) se caracterizează prin coincidența naratorului cu unul dintre personajele istoriei. Din această perspectivă, „lumea comentată” se constituie prin *prezentul discursiv (al relatării)* sau *descriptiv.* În planul „lumii povestite”, prezentul apare sub forma *prezentului istoric.*

BIBLIOGRAFIE

Avram 1997 = Mioara Avram, *Gramatica pentru toți,* Bucureşti.

Balotă 1974 = Nicolae Balotă, *M. Blecher şi realitatea mediată a creației,* în *De la Ion la Ioanide,* Bucureşti, p. 153–181.

Benveniste 1966 şi 1974 = Émile Benveniste, *Problèmes de linguistique générale,* vol. I, II, Paris.

Câmpeanu 1997 = Eugen Câmpeanu, *Stilistica limbii române. Morfologia,* Cluj-Napoca.

Coseriu 1997 = Eugenio Coseriu, *Linguistica del testo. Introduzione a una ermeneutica del senso.* Edizione italiana Donatella Di Cesare, Roma.

Coteanu 1985 = I. Coteanu, *Stilistica funcțională a limbii române.* II. *Limbajul poeziei culte,* Bucureşti.

Crohmălniceanu 1967 = Ov. S. Crohmălniceanu, *Literatura „autenticității” şi a „experienței”,* în idem, *Literatura română între cele două războaie mondiale,* I, Bucureşti, p. 543-547.

Dictionnaire de la philosophie, coord. Didier Julia, Éditions Larousse, Paris, 1988.

Doležel 1985 = Lubomir Doležel, *Pour une typologie des mondes fictionnels,* în *Recueil d'hommages pour Algirdas Julien Greimas*. Textes présentés par Herman Parret et Hans Georg Ruprecht, I. *Le paradigme théorique*, [London], p. 7-21.

Dragoş 1994 = Elena Dragoş, *Pragmatica şi literatura,* Cluj-Napoca.

Eco 1991 = Umberto Eco, *Lector in fabula. Cooperare interpretativă între textele literare,* Bucureşti.

Florea 1999 = Ligia-Stela Florea, *Temporalité, modalité et cohésion du discours,* Bucureşti.

Guțu Romalo 1985 = Valeria Guțu Romalo, *Părțile de vorbire flexibile,* în *Limba română contemporană,* I. Coordonator I. Coteanu, Bucureşti, p. 174-177.

Horodincă 1970 = Georgeta Horodincă, *M. Blecher: Delir esențial,* în idem, *Structuri libere,* Bucureşti, p. 41-80.

Ionescu-Ruxăndoiu 1991 = Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, *Narațiune şi dialog în proza românească,* Bucureşti.

Irimia 1987 = Dumitru Irimia, *Timp gramatical – timp narativ în „Sărmanul Dionis”,* în „Collegium”, 3, Iaşi, p. 47-59.

Irimia 1997 = Dumitru Irimia, *Gramatica limbii române,* Iaşi.

Irimia 1999 = Dumitru Irimia, *Introducere în stilistică,* Iaşi, 1999.

Lotman 1973 = Juri Lotman, *La structure du texte artistique* (traduit du russe), Paris.

Marian 1999 = Rodica Marian, *„Lumile”Luceafărului (o reinterpretare a poemului eminescian),* Cluj-Napoca.
Măgureanu 1978 = Anca Măgureanu, *Espace et temps dans le monde textuel narratif,* în AUB, I, p. 51-56.
Măgureanu 1986 = Anca Măgureanu, *A nara – a povesti sau a mima,* în SCL, XXXVII, nr. 5, p. 363-371.
Mihăilă, Ecaterina, *Câteva principii de generare a textului poetic,* în SCL, XLI, nr. 4, 1990, p. 345-349.
Mihăilă, Ecaterina, *Situaţie şi limbaj. Cu privire la poezia lui Marin Sorescu,* în SCL, XLII, nr. 3–4, 1991, p. 89-98.
Neţ, Mariana, *Figuri enunţiative şi limbaj poetic,* în SCL, XLI, nr. 3, 1990, p. 193-199.
Oltean 1993 = Ştefan Oltean, *Discursul narativ ficţional şi lumile posibile,* în CL, XXXVIII, nr. 1 – 2, p. 219-230.
Pârvu, Sorin, *Valori ale prezentului în naraţiune,* în „Collegium”, 3, Iaşi, 1987, p. 59-65.
Petrescu 1988 = Liviu Petrescu, *Poetica postmodernismului,* Piteşti, 1998.
Plett 1983 = Heinrich F. Plett, *Ştiinţa textului şi analiza de text,* Bucureşti.
Pop 1980 = Ion Pop, *În vecinătatea avangardei,* în idem, *Avangarda în literatura română,* Bucureşti, p. 374-396.
Protopopescu 1978 = Al. Protopopescu, *M. Blecher – un povestitor în avangardă,* în idem, *Romanul psihologic românesc,* Bucureşti, p. 227-242.
Ruja 1999 = Alexandru Ruja, *Un scriitor însingurat şi singular,* în „Orizont”, serie nouă, XI, nr. 9 (1412), 15 septembrie 1999, p. 23.
Săteanu 1980 = Cornel Săteanu, *Timp şi temporalitate în limba română contemporană,* Bucureşti.
Todorov 1966 = Tzvetan Todorov, *Les catégories du récit littéraire,* în „Communications”, nr. 8, 1966, p. 125-151.
Ţeposu 1995 = Radu G. Ţeposu, M(ax) Blecher, în *Dicţionarul scriitorilor români. A – C,* Bucureşti, p. 297-300.
Vianu 1977 = Tudor Vianu, *Arta prozatorilor români,* Bucureşti.
Vlad 1990 = Carmen Vlad, *Deixis şi ambiguitate referenţială în textul poetic,* în SCL, XLI, nr. 3, p. 187-191.
Vlad 1994 = Carmen Vlad, *Sensul, dimensiune esenţială a textului,* Cluj-Napoca.
Weinrich 1973 = Harald Weinrich, *Le temps. Le récit et le commentaire* (traduit de l’allemand), Paris.

Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară
„Sextil Puşcariu”
Cluj-Napoca, str. E. Racoviţă, 21